

ESIPUHE: ERITYISRYHMIEN VIESTINTÄ JA VIESTINNÄN ESTEETTÖMYYS

Anukaisa Alanen ja Maija Hirvonen
Helsingin yliopisto

Jokapäiväisessä vuorovaikutuksessa puhe ja kieli ovat keskeisessä asemassa. Toisaalta viestinnässä käytetään kielen lisäksi muita, ei-kielellisiä ilmaisukeinoja kuten vartalon asentoja, ilmeitä ja oman vartalon ulkopuolisia resursseja kuten piirtämistä. Mitä tapahtuu, kun jokin näistä tavallista ilmaisukeinoista ei välity vastaanottajalle? Esimerkiksi aistivamma tai erilaiset kielen ymmärtämisen esteet voivat vaikeuttaa puheen ja kielen auditiivista vastaanottoa ja kognitiivista prosessointia. Toisille taas puheen kautta tuleva kieli voi olla keskeinen kanava, kun visuaalinen havaintokyky on vaikeutunut tai puuttuu kokonaan. Puheen tuottaminen voi myös olla estynyttä esimerkiksi neurologisista syistä, jolloin käytetään puhetta korvaavia ja tukevia viestintämenetelmiä. Näissä tilanteissa voidaan ottaa avuksi kääntämisen ja tulkkauksen erityislajeja, joiden kautta viestintä erityisryhmien, kuten näkö-, puhe-, kuulo- ja puhevammaisten, sekä vammattomien välillä helpottuu ja jotka mahdollistavat yhdenvertaisen osallistumisen yhteiskuntaan.

Eriyisryhmien viestintä ja viestinnän esteettömyys -teemanumero tarkastelee artikkeleissaan kahta esteettömän viestinnän menetelmää: kuvailu- ja kirjoitustulkkausta. Numero sisältää myös kirja-arvion, jossa esiintyy muita viestinnän esteettömyyden kysymyksiä. Kuvailutulkkaus on visuaalisesti ja toisinaan myös auditiivisesti välittyvän informaation kielentämistä puheeksi. Visuaalisena lähtömateriaalina voi olla esimerkiksi taideteos, elokuvan kuvakerronta tai teatteriesityksessä lavalla tapahtuva toiminta. Äänien lähteitä sanallistetaan tarvittaessa; audiovisuaalisissa konteksteissa kuvailutulkkauksen tarkoitus on tukea näkövammaisen auditiivisia havaintoja. Kirjoitustulkkaus on aikuisena kuuroutuneiden sekä huonokuuloisten käyttämä kommunikaation apuväline. Kirjoitustulkki tavallisesti simultaanitulkkaa eli muuntaa samanaikaisesti tekstiksi kuulemansa informaation (tilassa kuuluva puheviestintä ja relevantit äänet). Tulkin käyttäjä on yleensä oppinut puhutun kielen äidinkielenään ja puhuu itse omat puheenvuoronsa. Hän lukee tulkin tuottaman tekstin tietokoneen kuvaruudulta tai valkokankaalta sitä mukaa kuin tulkki kirjoittaa. Erikoistilanteissa, kuten vieraan kielen opetuksessa, myös viittomakieliset kuurot saattavat käyttää kirjoitustulkkia. Kirjoitustulkkauksessa pyritään toistamaan kaikki puhuttu ja lisäksi kertomaan muista äänistä, mutta se on useimmiten mahdotonta puhe- ja kirjoitusnopeuden välisen huomattavan eron takia. Ihannetilanteessa tiivistetään hallitusti ja pystytään toistamaan käyttäjälle relevantit sisällöt.

Kuvailu- ja kirjoitustulkkausta saatetaan tarvita missä tahansa kontekstissa, joka sisältää auditiivista ja/tai visuaalista viestintää tai vuorovaikutusta. Esimerkiksi kirjoitustulkki voi saada toimeksiannon käsityökerhoon, pilatestunnille, lääkärin vastaanotolle, luennolle, töihin, oppitunnille, ravintolaan, häihin tai teatteriin. Kuvailutulkkausta hyödynnetään ennen muuta visuaalisen ja audiovisuaalisen kulttuurin ja viestinnän saavutettavuuden parantamiseksi, mutta se tukee myös vuorovaikutusta esimerkiksi välittämällä ei-kielellistä, visuaalista viestintää. Tulkin käyttäjän ei tarvitse eristäytyä tai kaventaa vaihtoehtojaan vuorovaikutuksen esteiden takia.

ERITYISRYHMIEN VIESTINNÄSTÄ

Erityisryhmillä tarkoitamme tässä yhteydessä niitä ihmisiä, joille aistien tai keskushermoston poikkeavan toiminnan takia vuorovaikutus tai viestinnän vastaanotto kulkee tavallisesta poikkeavia kanavia pitkin. Kuulovammainen henkilö saattaa tarvita kuuloprofilinsa mukaisesti tulkkia aina puhevuorovaikutustilanteessa tai vain meluisassa kontekstissa. Näkövammaisilla on erityyppisiä näköaistimuksia, ja näön puutetta viestinnässä korvataan kuulon ja kosketuksen avulla. Puhevammainen henkilö mahdollisesti ymmärtää puhetta mutta käyttää itse kuva-viestintää, kun taas kuurosokea voi tarvita kosketusviestintää, kuten taktiiliviittomia, mutta puhuu itse puheenvuoronsa. Aistivamma vaikeuttaa tai estää viestinnän multimodaalisuuden eli monimuotoisuuden kokemista; kuulovammaisilla auditiivista ja näkövammaisilla visuaalista viestintää. Erityisryhmille on mahdollisuuksien mukaan syytä räätälöidä viestintämuodot, koska aisti- ja muut kyvyt vaihtelevat ihmisestä toiseen ja samallakin henkilöllä tuen tarpeet saattavat vaihdella tilanteen mukaan.

Nykyään vammaisuutta ei nähdä pelkästään yksilön ominaisuutena, vaan vammaisuus syntyy suhteessa ympäristöön. Esteelliseksi suunnitellut ympäristöt ja palvelut tuottavat vammaisuuden kokemuksen, jos ihminen ei pysty toimimaan niissä täysivaltaisesti - tai lainkaan. Kuten Vehmas (2005) muotoilee: ”Hyvinvointi ja vammautuminen eivät saa muotoaan sosiaalisessa tyhjiössä, vaan yksilön ja ympäristön välisessä vuorovaikutuksessa.” Myös Näkövammarekisterin vuosikirjassa 2011 (Ojamo, 2013) huomautetaan näkövammaisuuden rajan olevan yhteydessä yhteiskunnan vaatimuksiin. ”Esimerkiksi erilaisten visuaalisten opasteiden ja automaattien lisääminen lisää myös näkövammaisuutta, koska kaikki eivät pysty vastaanottamaan visuaalista tietoa ja automaattien käyttö on vaikeaa” (mt.).

Perinteisen kahden kielen ja kulttuurin välisen tulkkauksen lisäksi nykyään Suomessa toimii muitakin tulkkeja, joita tarvitaan esim. kuulovamman, kuurosokeuden, puhevamman tai näkövamman aiheuttaman toiminnan esteen poistamiseen tai tasoittamiseen. Sekä kirjoitus- että kuvailutulkkaus ovat intermodaalisen kääntämisen muotoja (ks. Tiittula & Hirvonen, tulossa), joille yhteistä on aistien poikkeavuudesta johtuva tarve viestinnän jonkin osan kääntämiseen. Kääntämisen tarve on niissä kuitenkin päinvastainen: kirjoitustulkkauksessa auditiivisesta visuaaliseksi ja kuvailutulkkauksessa visuaalisesta auditiiviseksi. Erityisryhmien tulkit saattavat käyttää viittomakieltä (tosin viittomakielen tulkkaus on useimmiten perinteistä kahden kielen ja kulttuurin välistä tulkkausta) tai viitottua suomea, kirjoitustulkkausta, kosketustulkkausta, puhetulkkausta (ent. puhevammaisten tulkkaus, jossa käytetään monenlaisia, yksilöllisesti valittuja kommunikaatiomenetelmiä kuvista blisskieleen) sekä kuvailutulkkausta. Yhdistelmätulkkauksessa käytetään tilanteen mukaan eri keinoja.

VIESTINNÄN ESTEETTÖMYYS

Esteettömyyssuunnittelu ja apuvälineet mahdollistavat toiminnan yhteiskunnan erilaisissa ympäristöissä. Esteettömyyttä Invalidiliitto ry:n verkkopalvelussa esteettömyyttä luonnehditaan¹ seuraavasti:

¹ <http://www.esteeton.fi/portal/fi/tieto-osio/esteettomyys/> (17.9.2013)

[...] esteettömyys on laaja kokonaisuus, joka tarkoittaa myös kaikkien kansalaisten sujuvaa osallistumista työntekoon, harrastuksiin, kulttuuriin ja opiskeluun. Se merkitsee palvelujen saatavuutta, välineiden käytettävyyttä, tiedon ymmärrettävyyttä ja mahdollisuutta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon.

Hieman toisesta tulokulmasta samaa ilmiötä lähestyy Kulttuuria kaikille -projektin sivusto² saavutettavuuden määritelmässään:

Saavutettavuuden kokonaisvaltaisessa tarkastelussa huomioidaan viestinnän saavutettavuus, hinnoittelun saavutettavuus, rakennetun ympäristön saavutettavuus, saavutettavuus eri aistien avulla, tiedollinen saavutettavuus ja kulttuurinen saavutettavuus.

Molemmissa määritelmissä näkyy inklusioaate eli pyrkimys mahdollistaa se, että kaikki pystyvät osallistumaan yhteisön toimintaan.

Esteettömyyden apukeinojen käyttäjiä voivat olla myös niin kutsutut standardikäyttäjät, jotka olosuhteiden vuoksi eivät voi käyttää viestintää täysipainoisesti. Snyder (2005, 193) mainitsee tilanteen kotona, jossa keittiössä tiskatessaan voi kuvailutulkkauksen ansiosta kuulla, mitä olohuoneessa televisiossa tapahtuu. Kuvailutulkki Carita Lehtniemi (henkilökohtainen tiedonanto 14.9.2013; ks. myös Snyder, mt., 192) kertoo saaneensa palautetta näkövammaisten näkeville avustajilta siitä, miten kuvailutulkkaus on syventänyt heidänkin katselukokemustaan taideteoksesta.

Erityisryhmien jäsenet voidaan luokitella muutoinkin kuin vammaisuuden perusteella: ”Esimerkiksi 25-vuotias näkövammaisen parisuhteessa elävä nainen kuuluu myös parisuhteessa elävien nuorten naisten ryhmään ja 20–30-vuotiaiden kuluttajien ryhmään. Myös hän etsii Internetistä viihdyttävää lukemista tai haluaa tehdä ostoksia helposti. Erityisryhmiin kuuluvia käyttäjiä ei siksi pitäisi käsitellä vain erityisryhmiin kuuluvina, vaan tiedostaa heidän osuutensa esimerkiksi kuluttajina ja maksavina asiakkaina.” (Helin 2005, 240.)

TEEMANUMERON SISÄLTÖ

Kuten Maija Hirvosen katsausartikkelista ”Katsaus kuvailutulkkaukseen – visuaalisen tiedon saavuttaminen puheen ja kielen kautta” käy ilmi, kuvailutulkkausmenetelmiä on useita riippuen lähtötekstistä ja -materiaalista sekä viestintätilanteesta. Artikkelin painottuukin kuvaamaan kuvailutulkkauksen käyttötilanteita tutkimus- ja ammattikirjallisuuteen perustuen ja valottaen siten sitä laajaa alaa, jolla kuvailutulkkauksesta on hyötyä. Käytännössä kuvailutulkkauksen tarjonta on kuitenkin Suomessa vielä melko satunnaista. Kuvailutulkkausta Suomessa kehittävä Näkövammaisten kulttuuripalvelu ry. listaa kotisivuillaan³ muun muassa televisiossa ja dvd:llä ilmestyneitä elokuvia. Arjessa kuvailutulkkaus voi kuulua näkövammaisten avustajien tai läheisten harjoittamana ympäristön kuvailuna, jossa kuvaillaan paitsi kielellisesti, myös muita aisteja kuten kosketusta käyttäen mitä tahansa ympäristöstä visuaalisesti havaittavaa, vaikkapa kadulla rakennuksia tai kahvilassa ihmisiä (Lahtinen ym., 2009).

² http://www.kulttuuriakaikille.info/saavutettavuus_mita_on_saavutettavuus (17.9.2013)

³ <http://www.kulttuuripalvelu.fi/?id=9> (17.9.2013)

Mari Wiklund tarkastelee artikkelissaan ”Puheen prosodian ja kirjoitetun kohdetekstin suhde suomenkielisessä kirjoitustulkkausaineistossa” suomenkielistä intonaatiota kirjoitustulkkauksen valossa. Kirjoitustulkkausaineisto mahdollistaa puhutun lähtötekstin ja kirjallisen kohdetekstin ilmaisukeinojen vertailun. Kun puhuja jäsentää puhuttua sisältöään äänenkorkeuden säännönmukaisilla vaihteluilla, vaihtelut näkyvät kirjoitetussa tulkkeessa kappalejakoina ja välimerkkeinä. Näin erityisryhmän tulkkauksesta nouseva aineisto valottaa yleistasolla suomen intonaatiojärjestelmää. Samalla selvennetään kirjoitustulkkiensa toimintaa: kirjoitustulkki pystyy intuitiivisesti jäsentämään tekstiä asianmukaisesti puhujan prosodisten keinojen avulla.

Artikkelit herättävät pohtimaan tulevia kehityskulkuja esteettömyyden parantamiseksi. Esimerkiksi yksi kuvailutulkkauksen lisäämisen este on rahoituksen puute – Suomessa kuvailutulkkaus ei kuulu kirjoitustulkkauksen tavoin Kelan erityispalvelujen piiriin, ja julkisen palvelun Yleisradio tarjoaa toistaiseksi ainoastaan kokeiluja kuvailutulkattua ohjelmistosta, kun taas ohjelmatekstitys, josta hyöttyy kirjoitustulkkauksen kohderyhmä, pyritään lisäämään melkein kaikkien kotimaiseen ohjelmistoon vuoteen 2016 mennessä (ks. Tiittula & Hirvonen, tulossa). Kaikissa mainituissa esteettömyyden lajeissa on keskeistä teknologisten apuvälineiden yhdistyminen ihmisen tekemään kääntämis- ja tulkkaustyöhön. Kuvailutulkkauksessa visuaalisen informaation kääntäminen kieleen tapahtuu tulkin tai tulkkiensa kautta, mutta kuvailupuhe välittyy eräitä reaaliaikaisia tilanteita lukuun ottamatta äänentoiston kautta. Sittenkin on myös pohdittu, voisiko synteettinen ääni korvata ihmisen ”aidon” äänen kuvailutulkkeen välittäjänä (ks. Hirvonen tässä lehdessä). Kirjoitustulkkauksen alalla käytetään tietokoneita, verkon suomia etätulkkausten mahdollisuuksia sekä tulevaisuutta ajatellen harkitaan myös automaattisen puheentunnistuksen käyttöä. Teknologiset apukeinot herättävät pohtimaan muun muassa ihmisen ja koneen tuottaman puheen mahdollisuuksia ja haasteita viestinnän vastaanotossa.

Kokonaisuutta täydentää Anukaisa Alasen kirja-arvio Leealaura Leskelän ja Camilla Lindholmin toimittamasta teoksesta *Haavoittuva keskustelu. Keskustelunanalyttisiä tutkimuksia kielellisesti epäsymmetrisestä vuorovaikutuksesta* (2012). Teoksessa ja hieman arviossakin käsitellään vuorovaikutuksen esteellisyyden kysymyksiä erilaisten kommunikatiivisesti erityisten ryhmien kohdalla.

LOPUKSI

Erytisryhmien tulkkauksella tutkimuskohteena on yhteiskunnallista merkittävyyttä vammaisten ihmisoikeuksien ja esteettömyyden toteutumisen kautta, sillä tutkimus voi edistää tulkkauksen kehitystä ja tehdä sitä tunnetuksi. Tulkkauksen lajit tarjoavat myös kiinnostavia näkökulmia puhtaasti tutkimuksellisessa mielessä esimerkiksi viestinnän ja vuorovaikutuksen tutkijoille. Kuvailutulkkauksessa esimerkiksi toistuu kysymys siitä, mikä visuaalisessa kerronnassa on keskeistä, mitä aineksia on syytä kuvailla ja miten, jotta visuaalisen tai audiovisuaalisen teoksen tai tuotteen sisältö välittyy myös sokealle tai heikkonäköiselle vastaanottajalle. Kirjoitustulkkauksessa puolestaan nousee valokeilaan esimerkiksi prosodian ja muun sanattoman viestinnän merkitys vuorovaikutuksessa sekä puheen ja kirjoitetun tekstin välinen suhde. Viestinnän tarkastelu erityismuotojen kautta – kun viestintä kulkee epätavanomaisia kanavia pitkin – voi tuottaa uudenlaisia havaintoja ja näkökulmia puheesta ja kielestä sekä muista ilmaisukeinoista.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUTTA

- Helin, L. (2005). Käytettävyys erityisryhmien kannalta. Teoksessa Ovaska, S.; Aula, A. & Majaranta, P. (toim.), *Käytettävyystutkimuksen menetelmät*, (s. 237–258). Tampere: Tampereen yliopisto, Tietojenkäsittelytieteiden laitos B-2005-1.
- Kalela, E. (2010). *Etiikka tulkkaustilanteissa viittomakieli- ja kuulovammaisalalla*. Helsinki: Kuuloliitto.
- Lahtinen, R. (2008). *Haptiisit ja hapteemit : tapaustutkimus kuurosokean henkilön kosketukseen perustuvan kommunikaation kehityksestä*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.
- Lahtinen, R., Palmer, R. & Lahtinen, M. (2009). Aisti kuvailu. (omakustanne)
- Ojamo, M. (2013). Näkövammaisten vuosikirja 2011. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos ja Näkövammaisten Keskusliitto ry. <http://www.nkl.fi/fi/etusivu/nakeminen/julkaisu/nvrek_vuosikirja> (17.9.2013).
- Saarinen, A. (2009). *Sanattomien Sanansaattajat. Puhevammaisten henkilöiden tulkkien koulutuksen toimintatutkimuksellinen kehittäminen*. Väitöskirja. Kuopion yliopisto. UEF Electronic Publications: <http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-951-27-1304-2/urn_isbn_978-951-27-1304-2.pdf> (17.9.2013).
- Snyder, J. (2008). Audio description. The visual made verbal. Teoksessa J. Díaz Cintas (toim.), *The Didactics of Audiovisual Translation*, (s. 191–198). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Tiittula, L. & Hirvonen, M. (tulossa). Intermodaalinen kääntäminen ja tulkkaus. Teoksessa *Käännetty maailma*.
- Vehmas, S. (2005). *Vammaisuus: jobdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*. Gaudeamus: Helsinki.

HYÖDYLLISIÄ LÄHTEITÄ VERKOSSA

- Kelan sivusto vammaisten tulkkauspalveluista: <http://www.kela.fi/vammaisten-tulkkauspalvelut>
- Kulttuurista kaikille, edistää monenlaisia yleisöjä huomioivia kulttuuripalveluita: <http://www.cultureforall.info>
- Opiskelutulkkaussivusto: <http://www.opiskelutulkki.fi/>
- Papunet, puhevammaisuuteen ja saavutettavaan viestintään keskittynyt sivusto: <http://papunet.net/>
- Saavutettava.fi, julkaisee uutisia ja kirjoituksia saavutettavuudesta ja web-standardeista suomeksi: <http://saavutettava.fi>

JÄRJESTÖJÄ

- Kuuloliitto ry: <http://www.kuuloliitto.fi/>
- Näkövammaisten keskusliitto ry: <http://www.nkl.fi/>
- Näkövammaisten kulttuuripalvelu ry: <http://www.kulttuuripalvelu.fi>
- Suomen kirjoitustulkit ry: <http://www.suomenkirjoitustulkit.net/>
- Suomen Kuurosokeat ry: <http://www.kuurosokeat.fi/>

Kirjoittajien Yhteystiedot:

Anukaisa Alanen
Helsingin yliopisto (University of Helsinki)
Sähköposti: anukaisa.alanen@helsinki.fi
Puhelin: 040 9625597

Maija Hirvonen
Helsingin yliopisto (University of Helsinki)
Sähköposti: majja.hirvonen@helsinki.fi
Puhelin: 050 4389019